

PRATARMĖ

Šio leidinio istorija prasidėjo 2002 m. sausį, Jo Ekscelencijai Lietuvos Respublikos Prezidentui Valdui Adamkui paprašius istorikų pasidomėti, kokia yra planuojamų atkurti Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų tyrimų būklė. Klausimo būta aktualaus: visų pirma, tyrimų būklė vertinta prieštaringai, antra, vertinant dažniausiai pasikliauta įsitikinimais, bet ne pačių tyrimų analize. Atkūrimo iniciatoriai ir šalininkai teigė, kad informacijos atkūrimui pakanka, skeptikai kalbėjo apie duomenų ir tyrimų stygių. Kita vertus, klausimas iš dalies buvo keliamas pavėluotai – Lietuvos Respublikos Seimas jau 2000 m. buvo priėmęs lemtingą politinį sprendimą atkurti statinį. Pats sprendimas rėmėsi optimistų pozicija: „mes viską apie rūmus žinome“ (vėliau, empiriškai išanalizavus optimistų pateikiamus duomenis, paaiškėjo, kad jie turi ne daugiau kaip 20–25 proc. reikiamos informacijos). Vis dėlto tikintis bent kiek pakeisti tyrimų situaciją, 2002 m. pradžioje buvo sudarytos dvi darbo grupės: Lietuvos istorijos instituto, turėjusi suaktyvinti Žemutinės pilies istorinius tyrimus, ir Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto, dėmėsį telkusi į teorinius paveldosaugos ir Valdovų rūmų pritaikymo klausimus.

Vilniaus universiteto darbo grupės pasirinkta tyrimų kryptis nebuvo įprasta Lietuvoje – orientuotasi į šiuolaikinius Vakarų mokslo, paveldosaugos ir muzeologijos konceptus, o ne tradicionalistines sampratas; eita dedukciniu keliu nuo idėjos prie konkrečių sprendimų, o ne įprastu – indukciniu, todėl susidurta su skeptišku požiūriu į tokių tyrimų prasmę bei svarbą. Skeptiškas nuostatas inovacijų atžvilgiu šio leidinio sudarytojas buvo pajutęs jau 1996–1998 m., dirbdamas prie Signatarų namų koncepcijos, įėjusios į „Gyvosios istorijos“ programą. Vis dėlto nesustota. Į problemos svarstymus netrukus įsitraukė Trento (Kanada) universiteto profesorius Romas Vaštokas, 2001 m. pradėjęs dirbti Vilniaus universitete ir mūsų diskusijas praturtinęs Vakarų taikomosios antropologijos patirtimi. Pamažu brendo ir paveldosaugos magistrų studijų Vilniaus universitete projektas, kuris buvo neįmanomas neatsakius į klausimą, ar paveldosauga yra tiktai taikomasis įvairių humanitarinių mokslų sričių aspektas, ar savarankiška mokslo disciplina, turinti savo teorinį pagrindą. Radus atsakymą, kad paveldosaugą galima susieti su moderniąja istorijos samprata, grindžiama Vakaruose gerai žinomais istorinės kultūros, istorinės atminties ir istorijos didaktikos konceptais, tokios studijos ir atsirado 2003 m. Kaip tik pastarosios ir formavo bei brandino jaunąją paveldosaugininkų kartą. Taip į studijas ir tyrimus įsitraukė archeologinio paveldo specialistė Justina Poškienė, 2003 m. disertaciją apie Lietuvos paveldosauginės minties XX a. paradigmę raidą apgynusi Rasa Čepaitienė, bene nuosekliausiai Vakarų konceptus Lietuvos istorinės kultūros tyrimams pritaikiusi Rūta Šermukšnytė (2006 m. apgynusi disertaciją „Lietuvos istorijos aktualinimas Lietuvos dokumentiniame kine ir televizijoje (1988–2005)“) bei pirmųjų paveldosaugos studijų laidų magistrui Salvijui Kulevičiui (magistro darbas „Kultūros paveldo autentiškumas: sampratos analizė“, 2005 m.) ir Agnė Rymkevičiūtė (magistro darbas „Kultūros paveldo objektų bei vietų atstatymas Europoje ir Lietuvoje XX a. antroje pusėje – XXI a. pradžioje: teorija ir praktika“, 2006 m.).

Vilniaus universiteto darbo grupė Vilniaus pilių direkcijos užsakymu 2002–2004 m. paruošė dvi studijas, kurios ir publikuojamos šiame leidinyje (norėtume padėkoti įstaigos direktoriui Eduardui Kaukliui, leidusiam publikuoti minimus tekstus). Neslėpsime – darbo grupėje buvo ne vienas skeptiškai žiūrintis tiek į patį Valdovų rūmų atkūrimą, tiek į ruošiamų studijų prasmę. Ir kaip parodė laikas, jie iš dalies buvo teisūs. Norintys turėti namą „istorine tema“ net nesiteikė pradėti diskusijos ir nesistengė ieškoti sąlyčio taškų. Tiesa, to negalima pasakyti apie architektus: jų garbei reikia paminėti, kad projektuodami jie suvokė duomenų skurdą ir orientavosi ne į pastato, o į įvaizdžio atkūrimą. Todėl architektams nesunku buvo suprasti ir mūsų argumentus. Deja, ne jų balsas šioje byloje buvo lemiamas. Šiandieną, žinant visą bylos eigą (ją iliustruoja leidinio priede pateikiama Valdovų rūmų atkūrimo kronika), juo labiau būtų galima kelti klausimą – o kam reikalingas toks leidinys, jei studijos, skirtos konkrečiam objektui ir reiškiniui, yra nepriimtose, t. y. jų neprireikė dominuojančiai pozicijai. Atsakysime paprastai – jų reikia paveldosaugos studijoms, tiksliau sakant – kad jos ateity būtų grindžiamos teorine mintimi. O pastaroji Lietuvoje, deja, skurdoka. Ir šis skurdumas ypač pasimato, kai paveldosauginės problemos perkeliamos į ideologinį (patriotizmo–nepatriotizmo) diskursą. Būtent tokia kontekste pristatomomis studijomis norime parodyti, kad vienas svarbiausių šalies paveldo objektų – Valdovų rūmai – turėjo ir kitą interpretaciją. Dėl tos pačios priežasties matėme prasmę greta studijų publikuoti dar kelis tekstus: rinkinio sudarytojo straipsnį, atskleidžiantį Valdovų rūmų atkūrimo (ir apskritai Lietuvos paveldosaugos) problemškumą bei jo ištakas paveldosauginiame, aksiologiniame ir istorinėse sąmonės lygmenyse, Rasos Čepaitienės straipsnį, pristatantį paradigmą paveldosaugos sampratą, remiantis kuria, geriausiai galime suvokti savosios paveldosaugos vietą europiniame kontekste, Salvijaus Kulevičiaus straipsnį, skirtą teorinei paveldo autentiškumo problematikai, į mūsų paveldosaugos kontekstus įvedantį jau nebe tik modernistinius „Venecijos chartijos“ paveldosaugos principus, bet ir postmodernistinę arba, kitaip tariant, reliatyvistinę paveldosaugos dvasią, užfiksuotą „Naros autentiškumo dokumente“ bei kituose jos išprovokuotuose dokumentuose, Agnės Rymkevičiūtės straipsnį, kuriame gilinamasi į paties paveldo atkūrimo fenomeno ištakas, jo refleksiją paveldosaugos teisėje ir teorijoje, raišką Europoje bei Lietuvoje.

Grįžtant prie leidinyje publikuojamų studijų, kai kas gali suabejoti jų tikslingumu, motyvuodamas tuo, kad jos atitrūkusios nuo konkrečios ekspozicinės medžiagos. Bet toks konkretumas nebuvo šių studijų tikslas – mums išeities taškas buvo idėja apie istorinės kultūros centrą ir iš jos kylantys principai, o ne Lietuvos dailės muziejaus eksponatai ir rūpestis, kur juos pakabinti. Tik mąstant tokiu dedukciniu būdu gali kilti klausimai, pavyzdžiui, kokiame muziejuje galime pamatyti Lietuvos Trispalvės ir herbo etaloną ar Lietuvos heraldikos ekspoziciją? Kokiame muziejuje galime išgirsti Vinco Kudirkos „Tautinės giesmės“ variantus ir kitus muzikinius kūrinius, kurie kažkada pretendavo į Lietuvos himno statusą? Kurie Lietuvos muziejai turi Lietuvos Statutų ar Konstitucijų faksimiles ir kas turi jų virtualaus eksponavimo koncepcijas bei formas? Kur surinkta LDK ikonografi-

nių duomenų bazė ar bent po pasaulio muziejus išbarstyta didžiųjų kunigaikščių ikonografija? O kur galime išgirsti audioįrašus ar pamatyti videomedžiagą su garsiausiais Lietuvos žmonėmis, pavyzdžiui, Jonu Basanavičiumi ar Antanu Smetona? Apskritai kurie muziejai gali pasididžiuoti bet kokiais virtualiais terminalais (išskyrus Pilies muziejų Klaipėdoje)? Ar turime didžiojo kunigaikščio dvaro gyvosios istorijos patirtį ir t. t., ir t. t.? Tačiau Valdovų rūmų atveju, nematant galimybės pasiekti bent minimalų kompromisą su vyraujančia pozicija, buvo beprasmiška ieškoti atsakymų į šiuos klausimus. Dar 2003 m. siūlėme, kad, pabaigus diskutuoti dėl parengtų dokumentų, reikėtų suformuoti moderniosios muziejninkystės tyrimų grupę, kuri, užuot važinėjusi po Vakarų Europos piliis ir aukcionus, vyktų į šiuolaikiškus muziejus susipažinti su naujausiomis informacijos pateikimo technologijomis, edukacijos principais ir priemonėmis. Lietuvos kompiuterinių technologijų specialistai būtų su malonumu priėmę pasiūlymus atverti virtualius langus iš Valdovų rūmų į XVI ar XVIII a. Vilniaus senamiestį (kokius galime pamatyti Europos muziejuose) arba sukurti rankos brūkštelėjimu „vartomus“ virtualius ekranus-rankraščius, ekranus-knygas (kokie yra Aleksandrinės bibliotekoje Egipte). Bendraujant su specialistais aiškėja, kad buvo galima sukurti ir visų Valdovų rūmų lazerinį vaizdą, kuris ekonomistų skaičiavimais būtų kainavęs vieną kitą milijoną, o ne vieną ar kitą šimtą milijonų. Deja, ši mintis vėlavo, nes ji kilo tik pamačius Niujorko Dvynių įamžinimo projektą. Ir vis dėlto ji nenustoja suktilis galvoje, kai augant namui „istorine tema“ matai išskylančias naujas problemas. Laurynas Gucevičius, įjungdamas barokinę Šv. Kazimiero koplyčią į klasicistines simetrines dominantes, įveikė savo „priešo“ broko bei jo paties atstovaujamo klasicizmo priešstatą ir taip sukūrė vientisą išbaigtą kompoziciją. Tačiau vargu ar pats architektas šio subtilaus stilistinio derinio fone įsivaizdavo Valdovų rūmus. Dabar matant, kaip naujieji pastatai sunaikina šią jautrią baroko ir klasicizmo santarvę bei užgožia Šv. Kazimiero koplyčią, norom nenorom sugrįžta mintys apie alternatyvas. Jų paieškoms ir skirtas šis leidinys. Tikimės, kad jis bent kiek skaitytojus paskatins atviroms, kryptingoms, mokslškai pagrįstoms diskusijoms ir apmąstymams, o to nesulaukėme iš dominuojančiosios pusės, bei padės atskleisti platesnį šiuolaikinės paveldosaugos, muzeologijos ir istorijos sampratų akiratį.

Rengiant leidinį susidurta su pasikartojimo problema. Studijos, autentiški šios bylos dokumentai, kurtos skirtingu laiku ir neišvengiamai kartojo mintis, argumentus ar teiginius, jau išsakytus ankstesnėse. Pasikartojimų aptiksimė ir publikuojamuose straipsniuose. Autoriai juos rašė ne specialiai šiam leidiniui, tad savo tekstų vieni su kitais neprivalėjo derinti. Kad ir kaip ten būtų, leidinio ašimi yra tam tikro laikotarpio dokumentai, susiję su aktualia tema, ir jų autentiškumas leidėjams buvo svarbesnis už bendrą leidinio stilistinę eleganciją. Tad, gerbiant kiekvieno bylos teksto savarankiškumą, buvo atsisakyta redaktoriškos pagundos pašalinti pasikartojimus.